

ICONOGRAFIA LUI APOLLO PE MONEDELE CETĂȚII TOMIS

FLORINA PANAIT BÎRZESCU

Relevanța pe care o pot avea pentru **iconografie** monedele cu reprezentarea lui **Apollo**, emise de **Tomis**, constituie tema studiului de față. Imaginile de pe **monede** puteau avea ca model de inspirație **statui** locale sau puteau fi **tipuri monetare**, fără nicio referire la o anume statuie a zeului. Studiul identifică o serie de tipuri iconografice, dintre care unele au fost transpuse în mai mult de un tip monetar și analizează modelul de inspirație al artiștilor gravori tomitani.

Începând cu primele emisiuni monetare până la cele de epocă romană cu efigie imperială, divinitățile au dominat iconografia monetară. Acestea au fost redată fie prin figura întreagă, fie prin bust sau atributele caracteristice. Stabilirea tipului monetar de către magistratii monetari era o garanție a faptului că alegerea modelelor de inspirație nu ținea de întâmplare. Acestea întruchipau mai ales divinități ale căror culte dețineau un loc central în religia cetății. Prin urmare, erau excluse cultele private sau cele aparținând unor grupuri restrânse. Mai mult decât atât, imaginile de pe monede erau inspirate sau chiar copiau opere ale artei majore, și anume statui, fie de cult, fie cu valoare artistică, care aveau o anumită încărcătură simbolică pentru comunitatea respectivă. Este de presupus că artistul gravor intenționa reproducerea exactă, astfel încât divinitatea, respectiv statuia la care moneda făcea referință, să poată fi ușor de recunoscut.

Prezenta lucrare își propune să stabilească în ce măsură reprezentările lui Apollo pe monedele Tomisului sunt reproduceri ale unor statui, sau dacă, dimpotrivă, sunt doar tipuri monetare standardizate, care au circulat pe o arie largă. Această din urmă posibilitate a fost evidențiată în mai multe rânduri. Printre alții Ulrike Peter observa asemănarea frapantă a tipului monetar care îl reprezintă, spre exemplu pe Sarapis, pe monedele mai multor cetăți din Moesia Inferior. Autoarea propunea, în consecință, prudență în interpretarea tipurilor monetare și readucea în discuție ipotezele controversate ale lui Konrad Kraft, care presupunea existența unor ateliere mobile sau a unor artiști gravori itineranți, sau existența unor ateliere specializate în crearea ștanțelor, pe care le exportau atelierelor monetare din regiune¹.

---

¹ U. Peter, *Religious-Cultural Identity in Thrace and Moesia Inferior*, în Chr. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett (eds.), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford, 2005, p. 112–113.

În studiul de față, reperul metodologic l-a constituit lucrarea de referință a lui Léon Lacroix despre reproducerea de statui de pe monede². Acesta a stabilit o serie de criterii după care se poate identifica în reprezentarea monetară o operă a artei majore, criterii asupra cărora nu vom insista aici.

O astfel de încercare pentru iconografia lui Apollo pe monedele Tomisului se impune, mai ales că, pentru cultul lui Apollo la Tomis, dispunem de mai puține date decât în cazul altor cetăți pontice.

Având în vedere originea milesiană a coloniștilor, cultul lui Apollo la Tomis era, probabil, similar în multe privințe cu cel de la Olbia, Histria sau Apollonia. Cert este că spre sfârșitul perioadei elenistice, conform formulei de început a unui decret (ISM II nr. cat. 5), preotul său deținea eponimia. Menționarea sa cu specificarea „preotul lui Apollo” este cel puțin ciudată; ea ar lăsa loc pentru a crede că ar fi existat și alți zei ai căror preoți dețineau eponimia. Astfel, s-a presupus că, spre sfârșitul perioadei elenistice și în cea romană, cultul lui Apollo la Tomis a scăzut ca importanță, că a trecut în plan secundar în favoarea altor divinități³. Cu toate acestea, majoritatea documentelor arheologice referitoare la cultul lui Apollo provin din această perioadă. Celor câteva inscripții⁴ și statui⁵ fragmentare li se adaugă o serie de emisiuni romane cu efigie imperială, care au pe revers reprezentarea figurii întregi a zeului; ele fac obiectul prezentei lucrări.

Valorificarea, din punctul de vedere al analizei iconografice, a emisiunilor monetare ale cetăților vest-pontice s-a realizat într-o serie de studii exhaustive⁶, în care au fost delimitate diverse tipuri iconografice, uneori punându-se accentul pe atributele divinității pentru a întrezări aspectul/epicleza pe care o înfățișa respectiva reprezentare. Însă redarea zeului cu diferite combinații de atribute și atitudini reflectă în mod secundar un aspect al cultului, respectiv o epicleză; ea este în primul rând o creație artistică, care urmează regulile artei majore. Astfel, o statuie poate fi copiată, adaptată sau puternic modificată pentru a reda fie același zeu dintr-o altă regiune, și implicit cu o altă epicleză, fie un cu totul alt zeu. Pentru prima posibilitate este cunoscut cazul sculptorului Kanachos, căruia milesienii i-au comandat, la începutul secolului al V-lea a.Chr., o statuie de bronz a lui Apollo Philesios; sculptorul a realizat o statuie identică din lemn pentru Apollo Ismenios din sanctuarul de la Teba⁷. În cea de-a doua situație, s-a constatat cum elemente

² L. Lacroix, *Les reproductions de statues sur les monnaies grecques. La statuaire archaïque et classique*, Paris, 1949, special p. 10–28.

³ N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien*², I, Frankfurt/Main, 1988, p. 138.

⁴ ISM II, nr. cat. 5, 6, 116.

⁵ G. Bordenache, *Sculture grece e romane*, București, 1969, p. 68, nr. cat. 125, pl. 55; Z. Covacef, *Reliefuri inedite din Muzeul de arheologie Constanța*, Pontica 5, 1972, p. 513, fig. 1; Gr. Florescu, *Monumenti inediti del Museo Regionale della Dobrogea (Constanța)*, Dacia NS 3–4, 1937–1940, p. 293–297, fig. 2.

⁶ M. Iacob, Pontica 33–34, 2000–2001, p. 355–371; M. Iacob, Pontica 35–36, 2002–2003, p. 409–422.

⁷ K. Tuchelt, *Einige Überlegungen zum Kanachos-Apollon von Didyma*, JDAI 101, 1986, p. 78.

precum poza, atitudinea, modul de redare a mantiei, a coafurii au fost preluate din iconografia unui zeu pentru reprezentarea altuia. Este și cazul posturii lui Apollo Lykeios, devenită clasică în iconografia lui Dionysos⁸, sau de similitudinile dintre reprezentările lui Hermes și cele ale Dioscurilor⁹. Prin urmare, orice studiu al iconografiei monetare ar trebui să țină seama de iconografia artei majore, din care, de altfel, s-a inspirat. Valorificarea monedelor, din acest punct de vedere, s-a realizat în studii în care reprezentările monetare au fost aduse ca analogii suplimentare. Astfel, o relație între o emisiune monetară cu reprezentarea lui Apollo și o statuie de la Tomis a fost notificată de G. Bordenache în volumul dedicat sculpturilor de la Muzeul Național de Antichități (MNA)¹⁰. S. Lambrino a propus, cu mai puțin succes, o apropiere similară pentru o serie de emisiuni de la Histria¹¹. Alte reprezentări pe monedele Tomisului ale divinităților Tyche și Hekate au fost aduse în discuție de Maria Alexandrescu, într-un studiu recent dedicat tezaurului de sculpturi descoperit la Constanța¹².

Lucrarea de față își propune o analiză mai amplă asupra reprezentărilor lui Apollo de pe monedele tomitane din perspectiva comparației cu statuaria. Cercetarea a fost aplicată unor piese publicate în *corpora* numismatice¹³ și în diverse articole. Nu în ultimul rând, ea a fost completată prin studiul monedelor scoase la licitație pe internet, pentru ilustrația de bună calitate pe care o oferă, căci una dintre condițiile *sine qua non* pentru identificarea și interpretarea reprezentării monetare o reprezintă gradul de vizibilitate, dat de starea de conservare și, respectiv, de calitatea execuției monedei.

Ordinea în care vor fi prezentate tipurile monetare nu este arbitrară, ci ține cont de evoluția cronologică a diferitelor modele sculpturale. Astfel, tipul iconografic care redă un Apollo nud, stând în picioare, cu arc și ramură îl precede pe cel al lui Apollo Kitharodos cu chiton lung¹⁴. Prin urmare, acele tipuri iconografice care se apropie de primul sunt grupate în prima parte a lucrării, mai puțin cel al lui Apollo nud, stând în picioare, dar cu liră, care, în literatură, este socotit a fi o variantă a lui Apollo Kitharodos¹⁵.

⁸ LIMC II.1, *Apollon*, p. 193, nr. cat. 39.

⁹ LIMC III.1, *Dioskouroi*, p. 593 și urm.

¹⁰ Bordenache, *op. cit.*, p. 68.

¹¹ S. Lambrino, *La famille d'Apollon à Histria*, ArchEph, 1937, p. 358.

¹² M. Alexandrescu Vianu, *The Treasury of Sculptures from Tomis. The Cult Inventory of a Temple*, Dacia NS 53, 2009, p. 31, respectiv p. 29.

¹³ Care vor fi abbreviate astfel: AMNG I.1 = B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. I.1, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898; AMNG I.2 = B. Pick – K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. I.2, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1910; Mušmov = N. Mušmov, *Antičnite moneti na Balkanskija poluostrvo i monetite na bulgarskite care*, Sofia, 1912; BMC = *A Catalogue of Greek Coins*; SNG = *Sylloge nummorum graecorum*.

¹⁴ LIMC II.1, *Apollon*, p. 317 și urm.

¹⁵ M. Flashar, *Apollon Kitharodos. Statuarischen Typen des musischen Apollon*, Köln-Weimar-Viena, 1992, p. 158 și urm.

1) Apollo stând în picioare, nud, cu arc și săgeată este cel mai vechi tip iconografic atestat, preferat îndeosebi în perioadele arhaică și clasică. Preluarea și adaptarea sa la stilul epocilor care au urmat a făcut mereu referire la vechimea cultului, motiv pentru care statuile sale au unele trăsături clasicizante. Acest tip este atestat și în Pontul stâng, la Tomis, pe o serie de emisiuni de epocă romană. El se caracterizează prin figura nudă a zeului în contraposto, având piciorul de greutate pe partea stângă, ținând un arc în mâna stângă, iar în dreapta, lăsată jos, o ramură. Pe brațul stâng zeul poartă, înfășurată, o mantie. Există mai multe variante, ce dau tot atâtea tipuri monetare. Primul aparține unei serii de emisiuni din timpul lui Marcus Aurelius¹⁶. Pe acestea figura zeului, stângaci redată, este orientată spre stânga, având în fața sa un tripod mai scund decât întâlnim de obicei (fig. 1); acesta îi ajunge în dreptul genunchilor, spre deosebire de cel de pe monedele seleucide, unde Apollo se sprijină pe un tripod înalt până în dreptul taliei. În jurul figurii legenda METPOII ΠONTOY ΤΟΜΕΩΣ, în câmp dreapta litera Β.

O variantă a acestui tip monetar reapare pe o serie de emisiuni în timpul lui Elagabal¹⁷. Dispare tripodul și se schimbă orientarea figurii zeului spre dreapta. Se menține aceeași poză, dispunere a mantiei și a atributelor, aceeași coafură cu părul rulat în jurul frunții, al tâmpelor, și lăsat apoi pe spate (fig. 2). Pe o altă serie de emisiuni, tot din timpul lui Elagabal¹⁸, figura zeului este redată mult mai îngrijit, dar din perspectivă frontală. Aici se distinge cel mai bine dispunerea brațelor: stângul adus și îndoit lângă corp, dreptul întins și ușor depărtat (fig. 3–4). Un element nou față de celelalte tipuri monetare este linia de la picioarele zeului, ce ar putea corespunde soclului de statuie.

În Moesia, un tip similar se întâlnește pe emisiunile cetăților Nicopolis ad Istrum¹⁹ și Philippopolis²⁰. În cazul din urmă este vorba de o variantă a tipului care în loc de ramură ține o pateră deasupra unui altar. Acesta apare în mai multe tipuri de reprezentări, care-l identifică cu aspectul local Kendrisos (fig. 5). Pe o serie de emisiuni zeul era înfățișat astfel în templu²¹, dovadă a existenței unei statui de cult la Philippopolis. Față de exemplarele tomitane acesta se diferențiază însă prin schimbarea piciorului de greutate și a atributului din mâna dreaptă. Îl regăsim pe Apollo Tyrimnaios, cu acest tip de mantie, pe emisiuni din timpul lui Traian, ale cetății Thyateira din Lydia (fig. 6)²²; dar, la fel ca cele din Moesia, acestea nu corespund în detaliu; arcul este înlocuit de un dublu topor, iar piciorul de greutate

¹⁶ AMNG I.2, nr. cat. 2670, pl. 14. 30; Mušmov, nr. cat. 1825, pl. 6. 15.

¹⁷ AMNG I.2, nr. cat. 3056, pl. 15. 4; Mušmov, nr. cat. 2036, pl. 6. 8.

¹⁸ AMNG I.2, nr. cat. 3055, pl. 15. 6.

¹⁹ AMNG I.1, pl. 15. 5, 7.

²⁰ K. Kolev, *Kopien griechischer Skulpturen auf Münzen von Philippopolis*, Klio, 73, 1991, 2, p. 511, pl. 1.4, 1.6.

²¹ *Ibidem*, p. 513, pl. 2.1–4.

²² F. Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen*, I, Viena, 1901, p. 180, nr. cat. Thyateira 2, pl. 6.15.

este inversat. Diferențele substanțiale dintre aceste tipuri înlătură posibilitatea preluării tipului monetar tomitan din monetăria altei cetăți.

Reprezentarea cu arc și ramură este comună în iconografia lui Apollo; ceea ce o definește însă ca un tip iconografic distinct în cazul de față, este felul în care este redată mantia: un capăt formând o buclă este așezat pe umăr, de unde cade pe spate, pentru a fi răsucit apoi pe braț. Acest tip de mantie (ger. *Schulterbauschtypus*) este comun iconografiei eroilor, de unde este preluat și consacrat în reprezentările dinaștilor în primele secole ale elenismului, apoi de portretistica nobililor romani²³. Dintre zei, cei redați cu o astfel de mantie sunt Hermes și Dioscurii.

Existența unor astfel de statui ale lui Apollo în cetățile din Pontul stâng este susținută de un mic (20,7 cm înălțime) relief votiv de marmură de epocă romană descoperit în apropierea cetății Odessos²⁴. Recunoaștem aici redarea întocmai a figurii zeului de pe al treilea tip monetar tomitan sus-menționat. Doar frizura este neclară: părul, fiind strâns la spate, nu mai este vizibil. În plus, în colțul din stânga jos al reliefului este redat un altar. Motivul mantiei înfășurate pe braț apare și la o statuie de marmură descoperită în sanctuarul lui Apollo Ietros de la Olbia²⁵. Inspirată după un model lisipean, popular îndeosebi în iconografia eroilor sau a dinaștilor elenistici, sculptura olbiană se datează, prin compoziție²⁶, dar și prin contextul descoperirii²⁷, în a doua jumătate a secolului al II-lea a.Chr.

La torsul olbian pliurile buclei de pe umăr sunt îngrijit aranjate într-o manieră arhaizantă, decorativă. Din nefericire însă mâna stângă, precum și întreg brațul drept, până la umăr, nu s-au păstrat, astfel încât, în lipsa atributelor, identificarea personajului reprezentat se sprijină, în mare măsură, pe contextul descoperirii. Statuia a fost descoperită într-un strat datat în secolele III–II a.Chr., ce suprapunea o amenajare elenistică timpurie (nivelare cu lut având 50–60 cm grosime), care, la rândul ei, acoperea ruinele templului de epocă clasică a lui Apollo Ietros²⁸. De remarcat faptul că acest tors se aseamănă, ca dimensiuni, material și mod de

²³ H. Oehler, *Untersuchungen zu den männlichen römischen Mantelstatuen. Der Schulterbauschtypus*, Berlin, 1961, p. 34 și urm.

²⁴ D.I.L. Dimitrov *et alii* (edit.), *Varna. Archäologisches Museum*, Sofia, 1965, nr. cat. 62; Z. Gočeva, *Der Apollonkult in Odessos*, în *Studia in honorem Veselini Beševliev*, Sofia, 1978, p. 296, fig. 5.

²⁵ A.S. Rusjaeva, *Religija i kul'ty antičnoj Ol'vii*, Kiev, 1992, p. 39.

²⁶ Torsul olbian este static și frontal construit, apropiindu-se, din punctul de vedere al compoziției, mai degrabă de așa numitul Poseidon din Melos sau de statuia cunoscută sub numele de „Dinastul din Pergam”, ambele datate în a doua jumătate a secolului al II-lea a.Chr. Caracterul centrifugal al întregii compoziții olbiene și în același timp strădania de a accentua perspectiva frontalității justifică o datare a acesteia tot în a doua jumătate a secolului.

²⁷ Datarea contextului descoperirii drept „într-un strat de secol III a. Chr.” (rus.), cum a propus Rusjaeva, *op. cit.*, p. 38, a fost recent revizuită în monografia temenos-ului vestic, vezi Rusjaeva, în: *Drevnejšnj temenos Ol'vii Pontijskoj*, Simferopol, 2006, p. 150. Conform acesteia sculptura a fost descoperită într-un strat cu materiale datând din secolele III – II a. Chr.

²⁸ A. S. Rusjaeva, *The main development of the western temenos of Olbia in the Pontos*, în P. Guldager Bilde, J. Munk Højte, V. F. Stolba (edit.), *Black Sea Studies 1. The cauldron of Ariantas. Studies presented to A. N. Ščeglov on the occasion of his 70th birthday*, Aarhus, 2005, p. 108 și urm.

finisare, cu alte statui din același sanctuar, provenind din același strat de epocă elenistică, reprezentând pe Artemis, Hermes și, respectiv, un Hermafrodit²⁹.

Constanța în timp a acestui tip iconografic pe emisiunile monetare ale Tomisului, redarea la început stângace, apoi din ce în ce mai exactă și din perspective diferite constituie dovada eforturilor pe care gravorii monetari le-au făcut pentru a transpune cât mai exact în câmpul monedei o imagine tridimensională, probabil o statuie a lui Apollo de la Tomis. Această ipoteză apare cu atât mai credibilă cu cât reprezentarea similară a zeului se regăsește în statuaria unor cetăți vecine Tomisului, cu tradiții cultice comune.

De notat faptul că atât Olbia, cât și Apollonia avea ca divinitate principală pe Apollo Ietros. În primul caz, statuia zeului a fost descoperită chiar în sanctuarul acestuia; în cel de-al doilea, este arhicunoscută iconografia lui Ietros cu ramură și arc de pe o serie de emisiuni apolloniate de argint³⁰ și de bronz³¹ de epocă elenistică, pe care este reprodusă statuia lui Kalamis³². Este posibil ca Apollo cu arc, ramură și mantie de la Apollonia, Olbia și Tomis să fi reprezentat pe Ietros, divinitatea protectoare a coloniștilor milesieni.

2) Un alt tip iconografic este caracterizat de statura nudă a lui Apollo în contraposto, cu greutatea lăsată pe piciorul drept. În mâna dreaptă întinsă ține o pateră, deseori deasupra unui altar, capul întors în direcția acestuia, iar în stânga lăsată jos ceea ce pare a fi o ramură de laur asigură identificarea personajului drept Apollo (fig. 7, 8). Părul este rulat în față și strâns la spate într-un coc din care cad

²⁹ A. S. Rusjaeva, *Investigations of the Western Temenos of Olbia*, ACSS 1, 1994, 1, p. 90, 91, fig. 8, 9; A. S. Rusjaeva, *Religija i kul'ty antičnoj Ol'vii*, Kiev, 1992, p. 108, fig. 34.

³⁰ I. Karajotov, *Le monnayage d'Apollonia à la lumière des découvertes les plus récentes*, în *Thracia 11. Studia in honorem Alexandri Fol*, Sofia, 1995, nr. cat. 29, fig. 24; M. Oppermann, *Die westpontische Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit*, Langenweißbach, 2004, p. 96, pl. 26.2. Autenticitatea acestora a fost contestată de unii numismați. Gerasimov, *Statujata na Apolon ot Kalamis v Apolonija na Černo More*, IzvBurgas 2, 1965, p. 1-8 considera emisiunile de argint publicate de Pick ca fiind falsuri, bazându-se pe observații stilistice (redarea schematizată) și numismatice (imposibilitatea Apolloniei de a emite emisiuni de nominal mare în secolul al II-lea a.Chr.).

³¹ B. Pick, *Thrakische Münzbilder*, JDAI 13, 1898, p. 169, pl. 10. 26, 29, 30; I. Karajotov, *Bronzova moneta s izobraženija na statujata na Apolon ot Kalamis*, Arheologija 4, 1976, nr. cat. 28, fig. 23; Oppermann, *op. cit.*, p. 96, pl. 26.3c; Gerasimov, *op. cit.*, p. 4, fig. 3, 5.

³² Pe o serie de monede ale Apolloniei apare figura unui Apollo nud și legenda Ἀπόλλωνος Ἰατροῦ. Inițial atribuite altei cetăți, emisiunile respective sunt reconsiderate de numismatul bulgar D. E. Tacchella (RN 1898, p. 210-230), care le atribuie Apolloniei din Pont. Pick (*op. cit.*, p. 168, pl. 10. 26-30) face primele considerații asupra iconografiei monedelor. Ulterior s-a făcut în diverse rânduri legătura între Apollo de pe monedă și statuia făcută de Kalamis pentru apolloniați: Lacroix, *op. cit.*, p. 62, pl. 20.6-9; Gerasimov, loc. cit.; Karajotov, loc. cit.; A. Stéphanova, *Observations sur le monnayage de bronze d'Apollonie du Pont*, în *Le littoral thrace et son rôle dans le monde ancien. Thracia Pontica IIème symposium international, Sozopol 4-7 octobre 1982*, Jambol, 1985, p. 272-282. După Strabon, *Geografia* 7.6.1, sculptura lui Kalamis era un kolossos și se afla în sanctuarul lui Apollo de pe insulă, de unde Marcus Lucullus a luat-o în 70 a.Chr. și a dus-o pe Capitoliu.

pe spate șuvițe. Această reprezentare pare să se inspire dintr-o serie de emisiuni monetare imperiale cu reprezentarea lui Bonus Eventus, un geniu cu pateră și mănunchi de spice³³ în loc de ramură. La Tomis se cunosc emisiuni de **tipul Apollo-Bonus Eventus** din timpul împăraților Antoninus Pius³⁴, Marcus Aurelius³⁵, Elagabal³⁶ și Severus Alexander³⁷. El este însă bine răspândit într-o arie mult mai largă: în Pontul stâng este atestat la Callatis³⁸, Anchialos³⁹ și Apollonia⁴⁰, iar în Moesia la Nicopolis ad Istrum⁴¹, Philippopolis⁴² și Marcianopolis⁴³. Nu se constată diferențe notabile între reprezentările de pe monedele acestor cetăți. Există chiar dificultatea de a recunoaște în atributul din mâna stângă o ramură sau un mănunchi de spice, motiv pentru care se preferă denumirea de tip monetar Apollo-Bonus Eventus.

Existența unui tip iconografic standardizat pentru emisiuni monetare ale unor cetăți cu tradiții religioase diferite, de pe o arie relativ întinsă, care nu este comun reprezentărilor lui Apollo, cum este spre exemplu Apollo Kitharodos (vezi n. 15), pledează mai degrabă în favoarea unui tip monetar adoptat de monetăriile mai multor cetăți din regiune. Problema se complică atunci când sunt publicate piese provenind de la Philippopolis⁴⁴ și, respectiv, Deultum⁴⁵, pe care autorii recunosc un Apollo cu pateră și ramură de laur între coloanele unui templu. Am avea astfel atestarea unui tip inspirat din statuaria, cel puțin în cazul celor două cetăți. Autorii nu fac însă o descriere detaliată a reprezentării, iar imaginea publicată este neclară.

3) O serie de emisiuni tomitane din timpul lui Geta⁴⁶ prezintă figura unui Apollo nud în sprijin pe piciorul drept, cel stâng bine avansat, cu brațele încordate întinzând arcu, având la spate o tolbă și pe umeri o mantie fluturând (fig. 9). Zeul este surprins în momentul în care se pregătește să-și elibereze săgeata asupra unui adversar. Tipul este singular atât în numismatica tomitană, cât și în cea vest

³³ Cu acest atribut este descrisă de Pliniu cel Bătrân statuia lui *Bonus Eventus* a lui Euphranor (NatHist 34.77), operă despre care se crede că a influențat decisiv iconografia ulterioară a divinității pe monede, v. P.E. Arias, LIMC III,1 *Bonus Eventus*, p. 23-126.

³⁴ AMNG I.2, nr. cat. 2614-2617.

³⁵ SNG München, nr. cat. 488; AMNG I.2, nr. cat. 2671.

³⁶ AMNG I.2, nr. cat. 3057, 3120.

³⁷ AMNG I.2, nr. cat. 3166, 3167; SNG Hung 3, nr. cat. 550.

³⁸ AMNG I.1, nr. cat. 357, 358, 366; SNG VII München, nr. cat. 254.

³⁹ AMNG II, nr. cat. 413, pl. 6.2, nr. cat. 515, nr. cat. 556, pl. 7.14, nr. cat. 624.

⁴⁰ Mušmov, nr. cat. 3181A.

⁴¹ AMNG I.1, nr. cat. 1840, 1908-1913; pl. 15. 8-9.

⁴² Mušmov, nr. cat. 5128, 5182.

⁴³ AMNG I.1, nr. cat. 822.

⁴⁴ Pe o serie de monede din timpul lui Geta, Kolev, *op. cit.*, p. 511, pl. 1. 3.

⁴⁵ LIMC II.1-2, *Apollon/Apollo*, p. 240, nr. cat. 451.

⁴⁶ AMNG I.2, nr. cat. 2982.

pontică. El este în schimb întâlnit în cetățile micro-asiatice, la Synaos⁴⁷ și Tralleis⁴⁸ în Frigia, dar și la Kremna⁴⁹ în Pisidia. Acest tip iconografic s-a bucurat, se pare, de popularitate îndeosebi în această parte a imperiului.

Deubner remarca că, spre deosebire de reprezentarea Artemidei, pentru care poziția trăgând cu arcul este caracteristică începând cu secolul al II-lea a.Chr., pe Apollo îl întâlnim astfel reprezentat mult mai rar⁵⁰. Acesta nota faptul că redarea zeului în acțiunea de a-și elibera săgețile pare o imagine ruptă de context. Doar într-o imagine mai complexă, în care Apollo ar avea în fața sa un adversar, o astfel de postură ar avea sens. Așadar este posibil ca imaginea redată pe monede să fi fost inspirată după un grup statuar⁵¹, probabil un original elenistic, asemănător celui în care Apollo apare pe marea friză a altarului din Pergam. Nu este cazul reprezentării de pe monedele Tomisului.

La o privire mai atentă a monedelor cu reprezentarea lui Apollo trăgând cu arcul se disting două tipuri diferite: unul în care zeul, care pare a sta pe vârful picioarelor, ca într-o poză de balet, este surprins în momentul când a eliberat săgeata și se pregătește să scoată alta din tolbă (fig. 10), și cel de-al doilea, care corespunde întru totul reprezentării de pe monedele tomitane. Se observă chiar o diferență de stil: în timp ce reprezentarea de pe primul are o siluetă zveltă și elegantă, figura redată pe cel de-al doilea este mai robustă, ușor stângace. De asemenea, cronologia emisiunilor din aceste două grupe este diferită: tipul zvelt apare pe emisiuni ale lui Antiochos al IV-lea sau ale cetăților Synaos și Tralleis din Frigia din timpul împăraților Nero și Vespasian, pe când cel de-al doilea apare pe emisiunile cetății Kremna pe o perioadă mai îndelungată, de la Commodus la Aurelian. Mai mult decât atât, emisiunile Kremnei poartă pe revers, în jurul figurii zeului, legenda APOLLONI PROPYL - AEO COL CREM (fig. 11). Se poate recunoaște astfel reproducerea unei statui⁵² a divinității protectoare a cetății: Apollo, Propylaios (Apollo Cel din fața porților). Acestea se apropie cel mai mult de emisiunile tomitane ca postură și stil.

O posibilă explicație pentru existența acestui tip monetar este dată de evenimentele din preajma anului 166 p.Chr. O serie de oracole⁵³ prescriu, pentru

⁴⁷ LIMC II.1-2, *Apollon/Apollo*, nr. cat. 75; BMC Phrygia, p. 387, 1-4, pl. 45. 5.

⁴⁸ LIMC II.1-2, *Apollon/Apollo*, nr. cat. 75a; BMC Lydia, p. 351, 155, pl. 37. 4.

⁴⁹ LIMC II.1-2, *Apollon/Apollo*, nr. cat. 76; BMC Pisidia, p. 218, 14; pl. 35. 9.

⁵⁰ O.R. Deubner, *Der Gott mit dem Bogen. Das Problem des Apollo im Belvedere*, JDAI 94, 1979, p. 232.

⁵¹ *Ibidem*, p. 238 și urm. Apollo de pe monedele micro-asiatice fiind în acest caz doar reproducerea figurii centrale a grupului statuar.

⁵² Existența unor astfel de statui este susținută de imaginea de pe un vas atic, care redă un Apollo trăgând cu arcul de pe un soclu (LIMC II.1-2, *Apollon/Apollo*, nr. cat. 70).

⁵³ Este vorba despre oracolele pentru Kallipolis (Tracia), Caesarea Troketa (Lidia), Hieropolis (Frigia), cf. Ch.A. Faraone, *Talismans and Trojan Horses. Guardian Statues in Ancient Myth and Ritual*, New York, 1992, p. 61 și urm.; H.W. Parke, *The Oracles of Apollo in Asia Minor*, London, 1985, p. 153 și urm.

combaterea epidemiei care a afectat cetățile din Asia Minor după această dată, anumite ritualuri, între care, alături de sacrificiile aduse zeilor subpământeni, un rol important îl avea consacarea unei statui a lui Apollo Arcașul la poarta orașului. În toate cazurile este evidentă credința în acțiunea apotropaică a zeului – respectiv, a statuii sale – asupra epidemiei. În textul oracolului pentru Hieropolis se recomandă: „De jur împrejurul porților cetății consacrați locuri pentru statuia sacră a lui Phoebus Klarios cu arcul, care distruge maladia, ca și cum și-ar slobozi săgețile de departe către pesta distrugătoare” (trad. a.)⁵⁴. Din text reiese faptul că statuile erau plasate la marginea orașului și nu în sanctuar, în ritualuri care nu erau destinate îmbunării zeului, care, de altfel, nu primește nici un fel de sacrificiu. Nu este vorba nici despre împlinirea vreunui jurământ sau despre vreo comemorare pentru a explica ridicarea statuii. Se poate afirma, prin urmare, că în al doilea secol *post Christum*, în unele părți din Asia Minor, imaginile lui Apollo trăgând cu arcul erau plasate ca *apotropaia* la porțile cetăților, așa cum vedem pe emisiunile monetare ale Kremnei. Este posibil ca și pe monedele Tomisului să fi fost redată o statuie similară.

4) Apollo Kitharodos, temă iconografică curentă pe ceramica atică, este consacrat cu o înfățișare nouă în statuaria, în secolul al IV-lea a.Chr., de statuia lui Apollo Patroos, opera lui Euphranor⁵⁵. Spre deosebire de Apollo Kitharodos de pe vasele atice, unde zeul este înveșmântat cu un chiton ionian și un chimation purtat în maniera korelor arhaice, Apollo al lui Euphranor poartă un peplos asemenea Atenei Parthenos și o mantie prinsă pe umeri și lăsată pe spate⁵⁶. Acest tip iconografic se întâlnește la Tomis pe emisiuni din timpul împăraților Antoninus Pius⁵⁷ și Caracalla⁵⁸. Figura zeului este redată frontal, cu capul întors spre stânga, cu brațul stâng susținând o liră deasupra unei coloane, iar în mâna dreaptă, întinsă, ținând un plectron sau o phială (fig. 12, 13); ocazional apare un altar arzând, în dreapta figurii. Același tip iconografic este prezent și pe emisiuni ale Histriei⁵⁹, Callatisului⁶⁰ și Mesambriei⁶¹. Pe toate exemplarele se distinge același drapaj al peplosului cu cingătoarea plasată deasupra taliei și un chimation prins pe umeri, ce cade pe spate în falduri ample, singura deosebire constând în alternarea piciorului de sprijin, care este dreptul pe monedele mesambriote, stângul pe celelalte.

⁵⁴ J. Krauss, *Die Inschriften von Sestos und der Thrakischen Chersones*, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 19, Bonn, 1980, p. 72-79, nr. cat. 11.

⁵⁵ Flashar, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁶ L.J. Roccas, *Apollo Palatinus: The Augustan Apollo on the Sorrento Base*, AJA 93, 1989, p. 580.

⁵⁷ AMNG I.2, nr. cat. 2611-2613, pl. 21.14.

⁵⁸ AMNG I.2, nr. cat. 2842.

⁵⁹ SNG XI Stancomb, nr. cat. 876; similar AMNG I.1, nr. cat. 487; SNG III Klagenfurt, nr. cat. 44; AMNG I.1, nr. cat. 514, pl. 14.27; AMNG I.1, nr. cat. 519, pl. 14. 26.

⁶⁰ AMNG I.1, nr. cat. 328; Mušmov, nr. cat. 300.

⁶¹ Mušmov, nr. cat. 3989, pl. 6.1, nr. cat. 3992, 4011, 4030; BMC Thrace, p. 133, nr. cat. 13, p. 135, nr. cat. 20; SNG IV Fitzwilliam, nr. cat. 1559; SNG I Evelpidis, nr. cat. 979.

S-a presupus că aceste monede au preluat un tip monetar roman, care reproduce statuia lui Apollo Rhamnousios de pe Palatin, opera lui Scopas⁶². Tipul iconografic este, însă, larg răspândit în statuaria, încă din perioada elenistică, într-o formă standardizată, cu mici variații în contraposto, drapaj și în așezarea atributelor. Atestat în medii diverse (statui, reliefuri, teracote) acesta se prezintă ca o constantă formală independentă de stil. Orice încercare de a depista afinitatea reprezentărilor miniaturale, fie ele mici reliefuri, teracote sau monede, față de o operă sculpturală este imposibilă⁶³. Nu se pot face decât observații tipologice în cadrul categoriei respective de material. În afară de prezența coloanei și a altarului, care, de altfel, apar și pe emisiunile romane⁶⁴, detaliile figurii cu greu pot fi apropiate de vreo sculptură.

În ipoteza preluării tipului monetar, imaginea de pe revers este o reprezentare standard pentru divinitatea care apare sau nu în panteonul cetății sub o astfel de înfățișare. În acest caz se pune întrebarea dacă imaginea de pe reversul monedei mai are sau nu valoare de reprezentare a identității civice, dacă decizia alegerii imaginii de revers mai revine sau nu magistraților tomitani; ba, mai mult, dacă nu este posibil ca emisiunile monetare respective să fie fost bătute în numele Tomisului de un atelier aflat într-o altă cetate. Acest lucru însă nu se poate stabili decât după descoperirea unor ștanțe de revers și/sau avers comune emisiunilor mai multor cetăți.

Cert este că acest tip iconografic, atât de popular, nu a lipsit din statuaria vest pontică; existența unei statui este asigurată pentru Mesambria de un fragment din torsul unei statui colosale din calcar⁶⁵, de epocă romană; la Histria, un Apollo Kitharodos apare pe o friză de epocă elenistică⁶⁶. În cele două cetăți aceasta este forma predilectă a redării zeului pe monede. Constanța cu care apare și singularitatea tipului iconografic în emisiunile monetare ale acestor cetăți pledează pentru reproducerea unei statui. În ceea ce privește Callatisul, ar fi de așteptat să îl regăsim pe Apollo sub această formă, de vreme ce pentru cetatea-mamă, Megara, este cunoscută, grație monedelor și surselor literare, existența a două astfel de statui⁶⁷. Spre deosebire de cetățile vest-pontice sus menționate, pentru Tomis nu dispunem de atestări în statuaria locală; aici aceasta este doar una din cele câteva modalități de reprezentare a zeului pe monede.

---

⁶² A. Avram, I. Birzescu, K. Zimmermann, *Die apollinische Trias in Istros*, în R. Bol, U. Höckmann, P. Schollmeyer (edit.), *Kult(ur)kontakte: Apollon in Milet/Didyma, Histria, Myus, Naukratis und auf Zypern, Akten des Table Ronde in Mainz vom 11.-12. März 2004*, Rahden/Westf., 2008, p. 119.

⁶³ Flashar, *op. cit.*, p. 78 și urm.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 40 și urm.

⁶⁵ L. Ognenova-Marinova, *Mesambria Pontique*, în V. Velcov, L. Ognenova-Marinova, J. Čimbuleva, *Mesambria – Mesembria – Nessebar*, Sofia, 1991, p. 32 și urm., fig. 38.

⁶⁶ M. Alexandescu-Vianu, *Histria IX. Les statues et les reliefs en pierre*, Bucarest-Paris, 2000, nr. cat. 127, pl. 57.

⁶⁷ F.W. Imhoof Blumer, P. Gardner, *Ancient Coins Illustrating Lost Masterpieces of Greek Art. A Numismatic Commentary to Pausanias*, Chicago, 1964, p. 7, 154.

5) Un alt tip iconografic este caracterizat de silueta unui **Apollo Kitharodos nud, șezând**. Astfel apare pe monedele Tomisului, în timpul lui Antoninus Pius și Caracalla⁶⁸. Zeul este redat șezând spre stânga, într-o atitudine de relaxare, cu brațul stâng sprijinit pe liră, în timp ce dreptul, întins înaintea, ține o ramură deasupra unui tripod. Piciorul stâng este avansat, iar dreptul retras, atingând solul doar cu degetele (fig. 14). Acest tip iconografic este cunoscut și la Pantikapaion pe emisiunile de aur ale lui Pharnakes⁶⁹, dar cel mai bine documentat în Marea Neagră este la Odessos, unde apare constant de la Traian la Gordian III⁷⁰, fiind în același timp și singura modalitate de reprezentare a zeului pe monede. Diferența față de monedele tomitane este dată de prezența unei mantii înfășurate în jurul picioarelor, a unui tron în loc de scaun, de lipsa tripodului și de relația diferită dintre liră și brațul stâng. Acest ultim element este relevant pentru postura figurii zeului. În timp ce pe monedele Tomisului este vizibilă relaxarea zeului în brațul stâng rezemat de liră, la Odessos brațul nu apare, ci este ascuns în spatele instrumentului, dând impresia unei stări de încordare, în care zeul susține lira, nu se sprijină pe ea.

Instrumentul ocupă un loc important în compoziția reprezentării de pe monedele odessitane. Pe o piesă aflată într-o colecție din München⁷¹ lira se află așezată pe tron (fig. 16), figura zeului părând că atârână în aer. Pe o altă monedă, din colecția Sestini⁷², s-a recurs la desenarea unui suport separat pentru liră (fig. 15). Pe de altă parte torsul apare redat frontal, iar capul din profil stânga. Prin întoarcerea figurii spre stânga o redare corectă a lirei ar fi acoperit o bună parte a corpului, astfel încât gravorul a recurs la aplatizarea perspectivei, descompunând figura prin îndepărtarea instrumentului și dispunerea lui laterală, ascunzând astfel brațul, ce susținea lira. Constanța tipului iconografic pe monedele de la Odessos și existența mai multor tipuri monetare, în care este evidentă încercarea artistului gravor de a reda o lucrare tridimensională, susțin ipoteza reproducerii unei statui.

Apollo de pe monedele odessitane prezintă o serie de asemănări cu cel de pe monedele cetății Kolophon⁷³, care reproduc statuia colosală a lui Apollo Klarios, singura diferență constând în poza inversată a picioarelor pe unele exemplare (fig. 15, 16, 17). În rest, se remarcă, pe de o parte, aceeași postură și dispunere a atributelor, pe de altă parte, aceleași soluții de transpunere în câmpul monedei a unei statui, vizibile în redarea frontală a torsului și din profil a capului, în variațiile redării instrumentului și a tronului, în modul de redare oarecum separată a instrumentului.

⁶⁸ AMNG I.2, nr. cat. 2843, pl. 14.31; Mušmov, nr. cat. 1920, pl. 6.14.

⁶⁹ N.A. Frolova, S. Ireland, *The Coinage of the Bosporan Kingdom. From the First Century BC to the Middle of the First Century AD*, Oxford, 2002, p. 33, pl. 17.7.

⁷⁰ AMNG I.2, nr. cat. 2235, 2256, 2312, pl. 14. 33, 32, 27.

⁷¹ AMNG I.2, nr. cat. 2235, pl. 14.33.

⁷² AMNG I.2, nr. cat. 2256, pl. 14. 32.

⁷³ M. Flashar, *Die Bedeutung der kaiserzeitlichen Münzprägung von Kolophon für die Kultbildgruppe von Klaros, [Klaros-Studien II]*, Boreas 21/22, 1999, p. 229.

Reprezentarea lui Apollo de pe monedele Tomisului este o variantă, o remodelare (*Umbildung*) a tipului Apollo Klaros. În motivul brațului stâng sprijinit pe liră, care dă impresia de lăsat pe spate, de relaxare, Apollo de pe monedele Tomisului își are un corespondent pe o serie de emisiuni din Pantikapaion, datate spre jumătatea secolului I a.Chr.⁷⁴. O reprezentare similară regăsim pe un relief care ornează altarul ginteii Augusta din Cartagina, datat în perioadă neroniană⁷⁵. Este posibil ca tipul monetar tomitan să fi fost inspirat după o statuie, care, judecând după reprezentările monetare din Pantikapaion, s-a bucurat de popularitate în Pont încă din perioadă elenistică, și care, la rândul ei a fost, probabil, inspirată după modele est-grecești, așa cum este cazul emisiunilor monetare ale Odessos-ului, care reproduc o statuie asemănătoare cu cea a lui Apollo Klaros.

6) Apollo Kitharodos, nud, în picioare este un alt tip iconografic, care apare pe emisiunile monetare ale Tomis-ului din timpul lui Antoninus Pius, Geta și Caracalla. Pe o emisiune din timpul lui Antoninus Pius⁷⁶ Apollo este redat din trei sferturi spre stânga sa, cu greutatea sprijinită pe piciorul drept, ținând în brațul stâng o liră sprijinită pe o coloană în jurul căreia este încolăcit un șarpe (fig. 18). Același tip apare pe o emisiune din timpul lui Caracalla⁷⁷, dar din perspectivă schimbată (fig. 19). Pe o altă emisiune din aceeași perioadă întâlnim o variantă a acestui tip iconografic, în care coloana este înlocuită cu un tripod, iar Apollo este redat în aceeași postură, cu excepția piciorului de joc, care nu este relaxat într-o parte, ci petrecut într-un mod nefiresc prin fața piciorului de sprijin (fig. 20-22)⁷⁸. Acest detaliu trădează fie o astfel de particularitate⁷⁹, fie stângăcia reproducerii unei statui. Acest tip iconografic este o variantă, o remodelare a tipului Apollo Kyrene, pe care îl citează în postură și în dispunerea atributului, diferența făcându-o brațul drept lăsat pe lângă corp și lipsa mantiei. Îl întâlnim la Tomis într-o statuie de marmură de dimensiuni mici (înălțimea păstrată 84 cm, înălțimea estimată cca. 1,20 m) datată în secolul I p.Chr.⁸⁰. Aceasta îl înfățișează pe Apollo nud, cu o hlamidă, prinsă pe umărul drept, ce cade pe spate acoperind coloana pe care este sprijinită lira, în jurul căreia se încolăcește un șarpe. O altă analogie pentru suportul lirei, tripod în loc de coloană, o constituie o statuie de marmură de la Dionysopolis⁸¹.

⁷⁴ Vezi supra, nota 69.

⁷⁵ E. Simon, *Apollon in Rom*, JDAI 93, 1978, p. 220-221, fig. 6.

⁷⁶ C. Preda, *Monede inedite și puțin cunoscute de la Histria, Callatis și Tomis*, SCN 2, 1958, pl. I. 6.

⁷⁷ AMNG I.2, nr.cat. 2932, pl. 21.24.

⁷⁸ AMNG I.2, nr.cat. 2932, pl. 14.28.

⁷⁹ Detaliul piciorului redat încrucișat în fața piciorului de sprijin, îl întâlnim pe un relief ce aparține unei construcții de cult de dimensiuni mici, descoperit în apropierea Constanței, provenit probabil de la Tomis, vezi Gr. Florescu, *Monumenti inediti del Museo Regionale della Dobrogea (Constanța)*, Dacia NS 3-4, 1937-1940, p. 293-297, fig. 2.

⁸⁰ Bordenache, *op. cit.*, p. 68, nr. cat. 125, pl. 55.

⁸¹ G. Tončeva, *Neizdadeni kultovi pametnizi v'v varnenskija muzej*, Izvestija Varna 11, 1960, p. 72, pl. 2.8; D.I. L. Dimitrov *et alii* (edit.), *Varna. Archäologisches Museum*, Sofia, 1965, nr. cat. 55.

Pl. 1. Fig. 1. Tipul 1 – Apollo în picioare, nud, cu arc și săgeată, AE, Tomis (AMNG I.1, pl. 14.30); Fig. 2. Tipul 1 – Apollo în picioare, nud, cu arc și săgeată, AE, Tomis (AMNG I.1, pl. 15.4); Fig. 3. Tipul 1 – Apollo în picioare, nud, cu arc și săgeată, AE, Tomis (AMNG I.1, pl. 15.6); Fig. 4. Tipul 1 – Apollo în picioare, nud, cu arc și săgeată, AE, Tomis (Institutul de Arheologie, București, Cabinetul Numismatic, inv. 2944); Fig. 5. Apollo Kendrisos, AE, Philippopolis (www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/philp_570788); Fig. 6. Apollo Tyrinnaios, AE, Thyateira (Lydia) (F. Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen*, I, Viena, 1901, p. 180, pl. 6.15); Fig. 7. Tipul 2 – Apollo-Bonus Eventus, AE, Tomis (SNG Hung 3, nr. cat. 550); Fig. 8. Tipul 2 – Apollo-Bonus Eventus, AE, Tomis (<http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4383>); Fig. 9. Tipul 3 – Apollo trăgând cu arcul, AE, Tomis (www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/tomis/image01648); Fig. 10. Apollo trăgând cu arcul, AE, Synaos (Frigia) (LMC II.1-2, *Apollon/Apollo*, nr. cat. 75); Fig. 11. Apollo trăgând cu arcul, AE, Kremna (Pisidia) http://www.wildwinds.com/coins/ric/aurelian/_cremna_AE30_vA_1554).

Pl. 2. Fig. 12. Tipul 4 – Apollo Kitharodos în peplos, în picioare, AE, Tomis (Institutul de Arheologie, București, Cabinetul Numismatic, inv. 2436); Fig. 13. Tipul 4 – Apollo Kitharodos în peplos, în picioare, AE, Tomis (Institutul de Arheologie, București, Cabinetul Numismatic, inv. 2437); Fig. 14. Tipul 5 – Apollo Kitharodos nud, șezând, AE, Tomis, (www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/tomis/00197q00); Fig. 15. Apollo Kitharodos nud, șezând, AE, Odessos (AMNG I.2, pl. 14.33); Fig. 16. Apollo Kitharodos nud, șezând, AE, Odessos (AMNG I.2, pl. 14.32); Fig. 17. Apollo Kitharodos nud, șezând, AE, Odessos (Institutul de Arheologie, București, Cabinetul Numismatic, inv. 3450); Fig. 18. Tipul 6 – Apollo Kitharodos, nud, în picioare, AE, Tomis (AMNG I.2, pl. 21.24); Fig. 19. Tipul 6 – Apollo Kitharodos, nud, în picioare, AE, Tomis (<http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/10041>); Fig. 20. Tipul 6 – Apollo Kitharodos, nud, în picioare, AE, Tomis (Institutul de Arheologie, București, Cabinetul Numismatic, inv. 2810); Fig. 21. Tipul 6 – Apollo Kitharodos, nud, în picioare, AE, Tomis (Institutul de Arheologie, București, Cabinetul Numismatic, inv. 2810); Fig. 22. Tipul 6 – Apollo Kitharodos, nud, în picioare, AE, Tomis (www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/tomis/00314q00).

Prezența elementului de sprijin în compoziția imaginii, diversitatea de variante monetare, care trădează încercările gravorului de a reda o statuie, și nu în ultimul rând atestarea lui Apollo Kitharodos, nud, în picioare în statuaria vest-pontică, la Tomis și Dionysopolis, susțin ipoteza reproducerii pe monede a unei statui. Variația în redarea suportului și a gestului piciorului de joc fie reflectă reproducerea a două statui diferite, fie poate fi atribuită artistului gravor, caz în care este de presupus că acesta nu a reprodus fidel, ci s-a inspirat după un tip de statuie popular în epocă.

Concluzii. În aceste pagini am încercat să stabilesc în ce măsură reprezentările lui Apollo de pe monedele tomitane pot constitui atestări privind existența unei statui locale a zeului sau dacă trebuie tratate doar ca simple preluări ale unui tip monetar standardizat. Acestuia din urmă îi este caracteristică răspândirea pe o arie largă, în cetăți care nu au același *fundal* cultural. Asemenea criterii le îndeplinește în mod clar, la Tomis, tipul Apollo-Bonus Eventus și, probabil, tipul Apollo Kitharodos cu peplos. Existența unui tip monetar comun unei arii largi pune însă o nouă problemă. Ipoteza preluării sale, fie prin circulația artiștilor gravori, fie chiar prin existența unui atelier care bătea monedă în numele mai multor cetăți, diminuează relevanța imaginii reversului monedei pentru iconografia lui Apollo la Tomis.

Tipurile monetare care par a reproduce anumite statui sunt cele care-l redau pe Apollo cu arc, mantie și laur și pe Apollo trăgând cu arcul. În aceste două cazuri, paralelele iconografice permit chiar a avansa o ipoteză legată de epicleza pe care aceste statui ar fi putut-o întruchipa la Tomis. Chiar dacă, în absența unei documentări fără echivoc din alte surse, o astfel de interpretare pare hazardată, există o serie de elemente care indică pentru Apollo cu arc, mantie și laur ipostaza veche milesiană de Ietros, iar pentru Apollo trăgând cu arcul pe cea de Propylaios.

În afară de cele două posibilități, amintite mai sus, s-a mai evidențiat o a treia: tipul monetar inspirat după o statuie anume. Existența acesteia este fie atestată în statuaria Tomisului, precum Apollo Kitharodos, nud cu liră, fie poate fi presupusă, pe baza analogiilor din cetățile pontice, așa cum este cazul lui Apollo Kitharodos șezând.

THE ICONOGRAPHY OF APOLLO ON THE COINS OF TOMIS

ABSTRACT

The relevance that the coin types struck by Tomis with the depiction of Apollo might have for the iconography of the god constitutes the main purpose of the paper. These images could have had as model of inspiration local statues, or they were created merely as coin types with no aim in making reference to a particular statue of the god. For the first hypothesis some identifying criteria have been already formulated by Léon Lacroix in his fundamental work about reproductions of statues on coins. The study of the coin types of Tomis has revealed six iconographical types, some of which were transposed in more than one coin type. Among these the iconographical types which seem to have copied statues are *Apollo standing with bow, laurel branch and mantle* and *Apollo the Archer*. For these two types there are some iconographic analogies which allow even to advance the hypothesis that the coin images are reflecting not only a particular statue, but also the epiclesis embodied by the statue. In spite of how ventured this attempt might seem, there are some clues which are indicating for

Apollo standing with bow, laurel branch and mantle the older Ionian aspect of Ietros, and for Apollo the Archer the epiclesis Propylaios. Other iconographical types which might have been copied or only adapted after known statues, are *Apollo Kitharodos standing nude*, already attested in the Tomitan major art, and *Apollo Kitharodos sitting*, which seems to be a variant with good parallels in the coinage of other pontic cities, such as Odessos, where the coins are reproducing most probably a local statue, identical with the cult statue of Apollo from Klaros.

Apollo Kitharodos standing with peplos is a common iconographical type, well attested in many other west-pontic colonies; the presence of the column is an argument for the hypothesis of reproducing a statue, but the highly standardised features make difficult any assumption. The lack of statuary evidence from Tomis is not confirming the possibility of a coin type without reference to a local statue, but is not infirming it either. Certainly it can be said only that this is one of the many appearances of Apollo on the Tomitan coins. A standardised coin type is rather to occur in a broader area, in cities which do not have a common cultural background. This is the case of *Apollo-Bonus Eventus*, which is in addition unusual for the iconography of Apollo. This last possibility is rather sustaining the already expressed hypothesis in literature of itinerant die engraver artists, or of a mint that issued coins in the name of several cities.

ILLUSTRATION

Pl. 1. Fig. 1. Type 1 – Apollo standing, nude, with bow and arrow, AE, Tomis, (AMNG I.1, pl. 14.30);

Fig. 2. Type 1 – Apollo standing, nude, with bow and arrow, AE, Tomis, (AMNG I.1, pl.15.4);

Fig. 3. Type 1 – Apollo standing, nude, with bow and arrow, AE, Tomis, (AMNG I.1, pl.15.6);

Fig. 4. Type 1 – Apollo standing, nude, with bow and arrow, AE, Tomis, (Institute of Archaeology, Bucharest, Numismatic Department, inv. 2944);

Fig. 5. Apollo Kendrisos, AE, Philippopolis, (www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/philp_570788);

Fig. 6. Apollo Tyrimnaios, AE, Thyateira (Lydia), (F. Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen*, I, Viena, 1901, p. 180, pl. 6.15);

Fig. 7. Type 2 – Apollo-Bonus Eventus, AE, Tomis, (SNG Hung 3, nr. cat. 550);

Fig. 8. Type 2 – Apollo-Bonus Eventus, AE, Tomis, (<http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4383>);

Fig. 9. Type 3 – Apollo bow shooting, AE, Tomis, (www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/tomis/image01648);

Fig. 10. Apollo bow shooting, AE, Synaos (Phrygia), (LIMC II.1-2, *Apollon/Apollo*, nr. cat. 75);

Fig. 11. Apollo bow shooting, AE, Kremna (Pisidia), (http://www.wildwinds.com/coins/ric/aurelian/cremna_AE30_vA_1554);

Pl. 2. Fig. 12. Type 4 – Apollo Kitharodos standing with peplos, AE, Tomis, (Institute of Archaeology, Bucharest, Numismatic Department, inv. 2436);

Fig. 13. Type 4 – Apollo Kitharodos standing with peplos, AE, Tomis, (Institute of Archaeology, Bucharest, Numismatic Department, inv. 2437);

Fig. 14. Type 5 – Apollo Kitharodos sitting nude, AE, Tomis, (www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/tomis/00197q00);

Fig. 15. Apollo Kitharodos sitting nude, AE, Odessos, (AMNG I.2, pl. 14.33);

Fig. 16. Apollo Kitharodos sitting nude, AE, Odessos, (AMNG I.2, pl. 14.32);

Fig. 17. Apollo Kitharodos sitting nude, AE, Odessos, (Institute of Archaeology, Bucharest, Numismatic Department, inv. 3450);

Fig. 18. Type 6 – Apollo Kitharodos standing, nude, AE, Tomis, (AMNG I.2, pl. 21.24);

Fig. 19. Type 6 – Apollo Kitharodos standing, nude, AE, Tomis, (<http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/10041>);

Fig. 20. Type 6 – Apollo Kitharodos standing, nude, AE, Tomis, (Institute of Archaeology, Bucharest, Numismatic Department, inv. 2810);

Fig. 21. Type 6 – Apollo Kitharodos standing, nude, AE, Tomis, (www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/tomis/00314q00).

Abrevieri

AIIC	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj
AJA	American Journal of Archaeology, Boston
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași
BayerVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter, München
BMJV	Buletinul Muzeului Județean Vlașca, Giurgiu
CAH	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CAB	Cercetări Arheologice în București
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CRAI	Comptes-Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris
EAIVR	<i>Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României</i> , sub red. C. Preda, București, 1994
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MemAnt	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
OxfJA	Oxford Journal of Archaeology
PAS	Prähistorische Archäologie Südosteuropas, Berlin
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München
PMMB	Publicațiile Muzeului Municipal București, București
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RA	Revue Archéologique, Paris
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SP	Studii de Preistorie, București
TD	Thraco-Dacica, București
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Berlin
VAHD	Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split
ZborRadBeograd	Zbornik Radova Vizantinoški Institut, Belgrad

